

Zorg goed voor je ziel

*Vrouwelijke Griekse filosofen
van Theano tot Hypatia*

Vertaald en ingeleid door

MIEKE DE VOS &

MICHIEL LEEZENBERG

BOOM

© 2024 Mieke de Vos & Michiel Leezenberg | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 j^o Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of the publisher.

Boekverzorging

René van der Vooren, Amsterdam

ISBN 978 90 2446 633 7 | NUR 730

www.boom.nl

Inhoud

Voorwoord 7

Inleiding 9

CLEOBULINA 49

Raadsels 51

AESARA VAN LUCANIA 53

Over de natuur 55

THEANO 59

De pythagoreïsche vrouwen 59

Theano 62

Fragment over Pythagoras 65

Aforismen 65

Brieven 68

PERICTIONE 80

Over wijsheid 81

Over de harmonie van de vrouw 82

MYIA 87

Brief aan Phyllis 88

PHINTYS 90

Over de zelfbeheersing van de vrouw 91

MELISSA 95
Brief aan Cleareta 96

HIPPARCHIA 98
Leven (Diogenes Laërtius) 100
Epigram 102
Brieven van de Cynici 102

CLEOPATRA DE ALCHEMIST 106
Boek van Comarius 108

PTOLEMAÏS 112
Fragmenten 113

MACRINA DE JONGERE 119
Gregorius van Nyssa, Brief 19 (fragment) 122

SOSIPATRA 124

HYPATIA 128
Leven (Socrates Scholasticus, Damascius) 132
Epigram 135

Literatuur 136
Over de vertalers 143

Voorwoord

Voor velen zal het als een verrassing komen dat er überhaupt vrouwelijke filosofen hebben bestaan in de Griekse oudheid, laat staan dat er werk van hen is overgeleverd. In het beste geval zal men zich het lot van Hypatia herinneren, of de film over haar leven en dood, *Agora*. Vrouwelijk filosofisch denkwerk, zo zou je uit die film kunnen concluderen, werd zo nodig met geweld bestreden.

Even significant, zij het minder gewelddadig, is het verhaal van Socrates die in zijn stervensuur zijn huilende vrouw Xanthippe wegstuurt, met hun zoontje op de arm, omdat hij belangrijker zaken te bespreken heeft dan familieaangelegenheden. Ook dit voorval geeft de indruk dat de oude Grieken niet veel waardering hadden voor de aanwezigheid van vrouwen bij het beoefenen van wijsbegeerte.

Toch zijn er wel degelijk sporen van vrouwelijke filosofen uit de oudheid bewaard gebleven. Vrijwel alle antieke filosofische scholen kenden vrouwelijke leerlingen; van sommige weten we de naam, van sommige zijn ook fragmenten tekst overgeleverd. Algemener kennen we ook enkele vrouwen uit de oudheid die actief waren in de wetenschappen. Hier en daar vinden we berichten over vrouwen die actief waren in vakgebieden als de wiskunde en de alchemie. Toch is er een goede reden om specifiek te kijken naar vrouwelijke *filosofen*, en niet naar vrouwelijke wetenschappers. In de oudheid werd filosofie namelijk niet beschouwd als simpelweg een vakgebied naast alle andere, dat je in een aantal jaren van studie kon leren en vervolgens

al dan niet professioneel beoefenen. Veeleer werd ze gezien als een *ēthos* of manier van leven, die het leven van alledag vorm en waarde kon geven, en die je daarom dagelijks diende te beoefenen, je hele leven lang.

Deze insteek maakt het makkelijker om sommige van de hieronder opgenomen teksten te herkennen *als* filosofie: niet in de academische of scholastische zin van conceptuele analyse en kritiek van redeneringen, maar in de zin van ‘zorg voor jezelf’. De thematiek van zorg voor jezelf en anderen is de afgelopen jaren meer in de belangstelling komen te staan, en de hier opgenomen teksten voegen nadrukkelijk een genderdimensie toe aan die discussies. We hopen hiermee Nederlandstalige lezers een eerste kennismaking te bieden met een thematiek, een corpus aan teksten en een groep filosofen die te lang te weinig aandacht hebben gekregen.

Tot slot nog een woord van dank aan Rinse Kruithof en Marc Beerens voor hun enthousiaste begeleiding van dit project, aan Marije Martijn voor haar uitvoerige commentaar op de tekst, en aan Eelke Warrink voor het vakkundig persklaar maken van het manuscript.

Inleiding

Kunnen vrouwen denken?

De oude Grieken zagen filosofie — net als bijvoorbeeld oorlog en politiek — als typisch mannenwerk, maar dat betekent niet dat ze vrouwen er per definitie ongeschikt voor achtten. Er zijn vroege berichten dat Pythagoras ook vrouwelijke volgelingen had, en dat er vrouwen studeerden aan Plato's Academie. Plato gelooft dat vrouwen misschien wel lichamelijk zwakker zijn dan mannen, maar in intellectueel opzicht niet voor ze onderdoen. Al in zijn dialoog *Meno* (73a6–c5) verkondigt hij bij monde van zijn personage Socrates dat vrouwen dezelfde intellectuele vermogens hebben als mannen. Die aanvaardt weliswaar Meno's argument dat de *aretē* of 'deugd' (gedefinieerd als het vermogen om te heersen over anderen) van een man het goede bestuur van de stad is, en die van een vrouw het goed leiden van het huishouden, maar hij verwerpt Meno's conclusie dat mannen en vrouwen daarom verschillende soorten deugd bezitten.

Desondanks omschrijft Plato in de *Politeia* (De staat) het voorstel om ook vrouwen een politieke rol te geven in zijn ideale staat nadrukkelijk als een utopie, waar zijn mannelijke gespreksgenoten wel om zullen lachen: 'Veel van wat hier wordt gezegd zal wel ongewoon en belachelijk klinken' (452a). Zijn argument dat vrouwen dezelfde intellectuele vermogens hebben als mannen en daarom ook als 'wachters' oftewel bestuurders kunnen dienen, lijkt een gelijkheidsideaal uit te drukken; die gelijkheid staat echter niet

in dienst van de emancipatie van vrouwen, maar van het welzijn van de polis. Al in 1976 maakte Julia Annas bezwaar tegen de anachronistische lezing die van Plato een soort feminist maakt; en eenzelfde voorbehoud moeten we maken ten aanzien van alle hier besproken vrouwelijke filosofen. Theano, Phintys, Perictione en anderen beschrijven niet hoe vrouwen onafhankelijker kunnen worden, maar hoe ze hun echtgenoten beter kunnen dienen. Ook de meer rebelse Hipparchia keert zich niet radicaal tegen het instituut van het huwelijk.

Op het punt van intellectuele gelijkheid spreekt Aristoteles Socrates expliciet tegen: ‘De zelfbeheersing van een vrouw is niet dezelfde als die van een man, en evenmin haar moed en rechtvaardigheid, zoals Socrates dacht; de ene is de moed van het bevelen geven, en de ander de moed van het gehoorzamen’ (*Politica* 1260a22–24; vgl. Dutsch, 2020, p. 161). Elders schrijft Aristoteles openlijk dat vrouwen niet geschikt zijn voor filosofie (*Politica* 1259b–1260c). Hij betoogt dat sommige mensen van nature over anderen heersen (vrije mannen over slaven, mannen over vrouwen, ouders over kinderen), net zoals sommige delen van de ziel van nature heersen en andere van nature gehoorzamen. Daaraan voegt hij de beruchte woorden toe: ‘Het redenerende deel van de ziel is helemaal afwezig in een slaaf; een vrouw heeft het wel, maar het ontbeert gezag.’ Je hoort hem echter bijna denken: hoe kom ik hier ooit mee weg? Zelfs voor de individuele ziel is de heerschappij van de rede immers eerder een normatief ideaal dan een feitelijke stand van zaken; en of een man in de oudheid een slaaf was, was vaak een kwestie van pech of toeval. Iedereen kon een slaaf worden, bijvoorbeeld als je krijgsgevangen werd gemaakt of door piraten werd ontvoerd.